



**Ås socken**

Utgiven av: Länsstyrelsen Kalmar län  
Ansvarig avdelning: Tillväxt och miljö  
Författare: Ann Moreau, Pär Folkesson  
Omslagsbild: Enetri år 1641. Ur jordebok upprättad av Lantmäteriet  
Karttillstånd: Lantmäteriet, medgivande M2000/6165  
Foto: Pär Folkesson  
Kartor: Ann Moreau, Pär Folkesson  
Illustrationer: Elvira Laneborg  
Utformning: Carina Nanker  
Tryckt hos: XXX, 2013  
Upplaga: 500 st

# Innehåll

Landskap att värna om	5
Senmedeltida gården	5
Bete på Stora alvaret	6
Södra Ölands odlingslandskap	7
Öländska gården	8
Byar och gården före 1300-talet	8
Byar och gården under sen medeltid	9
Enskifte och laga skifte	13
Gärdesgränser i Ås socken	13
Gärdenas yta, omkrets och murar	16
Alvarbete	31
Alvaren	31
Herdekulturen	31
Djurgårdsinrättningen	32
Utmarksdelningen	32
Alvarmarkerna	32
Statlig ersättning för alvarbete	33
Alvarbete i Ås socken	34
Kärra	34
Enetri	34
Näsby	34
Ottenby kungsgård	36
Kartor	38
Litteratur	38





# Landskap att värna om

## Senmedeltida gården

Att anlägga radbyar i laga läge och att skapa nya noga uträknade gården var ett sätt för storgodsägarna, främst kyrkan, att hålla reda på sina gårdar i byarna och räkna ut avkastningen från dessa. Projektets syfte har varit att se hur många av de stenmurar som omgärdade dessa ”nya” gården som finns kvar i landskapet idag i Ås socken.

I de flesta byarna i Ås socken; Enetri, Näsby, Sviboäng, Prästtorp samt det södra gårdet i Ottenby, återstår mellan 10 och 16 % av de medeltida murarna. Den by som särskilt utmärker sig är Kärra där hela 82 % av gårdsmurarna finns kvar. En förklaring till att så långa sträckor med stenmurar finns kvar i

Kärra kan vara att byn gränsar på alla sidor till Stora alvaret och att möjligheterna att odla upp i ut-markerna var begränsade. I Näsby lilla gårde, Näsby II, och i Ottenbys norra gårde Ottenby II, återstår 25 % av gårdsmurarna.

Det finns flera förklaringar till att man tagit bort stenmurar. Längs landsvägarna har mursträckningar försvunnit vid vägbyggen. Stenmurarna var även ett hinder vintertid vid snödrev. I mitten av 1800-talet introducerades plogen på Öland vilket sammanföll med att enskiftet och laga skiftet var genomfört i de flesta byarna. Dessa två faktorer tillsammans med den stora folkökningen, hade säkert betydelse för att man utökade odlingen där det gick.



Gärdesmur utmed vägen i Kärra.



## Bete på Stora alvaret

På Stora alvaret liksom i övriga utmarker på Öland, var det länge fritt att låta djuren beta. Detta fortsatte även efter att utmarkerna hade delats upp i början av 1800-talet. Inte förrän i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet började man hägna på Stora alvaret.

Under senare delen av 1900-talet minskade betesdjuren på Stora alvaret och inte förrän i mitten av 1990-talet återupptogs betet igen i en större omfattning. Anledningen till det ökande intresset för att hålla djur på Stora alvaret var främst den statliga ersättning, landskapsvårdsersättning och miljöersättning, som kom lantbrukarna till del.

Idag är det åtta lantbrukare som söker miljöersättning i Ås socken. Den sammanlagda sökta arealen uppgår till drygt 1 067 hektar varav Ottenby står för över hälften av den sökta arealen. I Kärra arrenderas tre skiften av en djurhållare i en grannby. På ett tredje skifte söker markägaren, som även är

djurhållare, miljöersättning. I Enetri söker djurhållaren, som är en av två markägare, miljöersättning. Näsby del av alvaret är delat i flera skiften. Sammanlagt är det fem markägare till de skiften som betas, antalet djurhållare är tre. Ottenby kungsgård har inga marker på Stora alvaret men vida betesmarker inom sina ägor. Gården är en av landets större gårdar.

Ofta finns det vatten ute i markerna för djuren ska kunna dricka men man har även ordnat med vatten.

Alla markägare/djurhållare är eniga om att en förutsättning för att djuren ska fortsätta att beta på Stora alvaret är att miljöersättningarna eller motsvarande finns kvar. Tillväxten är alldeles för dålig i dessa magra marker för att man ska kunna hålla djur här utan någon kompensation. De vidsträckt alvarskiftena gör också att stängsling och tillsyn av djuren blir mycket kostnadskrävande.



Näsby alvar

# Södra Ölands odlingslandskap

Sedan år 2000 är odlingslandskapet på södra Öland uppfört på UNESCO:s världsarvslista. Det öländska världsarvet är ett kulturarv inom kategorin levande kulturlandskap där lantbruket är en förutsättning för att det unika odlingslandskapet ska kunna bevaras och fortleva.

I äldre tider gjordes en indelning i inägojord och utmark. Inägorna bestod av åkern och ängen. Utmarkerna – alvaren och sjömarkerna – användes som betesmarker. I samband med jordbrukets omvandling under 1800-talet upphörde denna indelning av markerna på fastlandet och på andra ställen i Europa. Utmarken övergavs som en del av jordbruket och blev skogsmark. På Öland gav naturförutsättningarna inte denna möjlighet varför man bevarade den gamla indelningen. Idag odlar ölänningarna den jord som odlats sedan många generationer tillbaka och låter beta de marker som har betats i tusentals år. Detta är unikt och anledningen till världsarvsutnämningen.

För att fördjupa kunskapen om odlingslandskapet på södra Öland genomförde Länsstyrelsen under år 2011 en inventering av medeltida gärdsmurar och bete på Stora Alvaret i socknarna Kastlösa, Stenåsa och Ventlinge. Under år 2012 har motsvarande inventering gjorts i socknarna Resmo, Mörbylånga, Sandby, Segerstad och Ås. För övriga socknar inom världsarvsområdet; Vickleby, Smedby, Södra Möckleby, Gårdby, Hulterstad och Gräsgård kommer motsvarande inventeringar att genomföras.

Den första delen av projektet berör de medeltida stenmurarna i Ås socken, det vill säga de murar som delade inägojorden och utmarkerna. Genom att studera de äldsta kartorna över de öländska byarna, rita in gränserna på dagens kartor och inventera dessa i fält, har det varit möjligt att redogöra för hur många av dessa stenmurar som återstår. De inledande avsnitten som beskriver det öländska samhället och bebyggelsen på Öland fram till senmedeltiden, bygger i stora delar på Jan-Henrik Fallgrens avhandling *Kontinuitet och förändring; bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e.Kr.*

Den andra delen av projektet har delvis utrett hur lantbrukarna i Ås socken organiserar betet på Stora Alvaret. Undersökningen har gjorts genom kartstudier samt telefonintervjuer med lantbrukare. Frågor som har ställts är till exempel: Hur fördelar markägare och djurhållare miljöersättningen? Hur hanterar man samfälligheter? Vem ansvarar för hägnaderna? Hur många djur och vilket djurslag betar?

Denna rapport redovisar resultaten från Ås socken. De inledande avsnitten är desamma i alla sockenrapporterna.

# Öländska gården

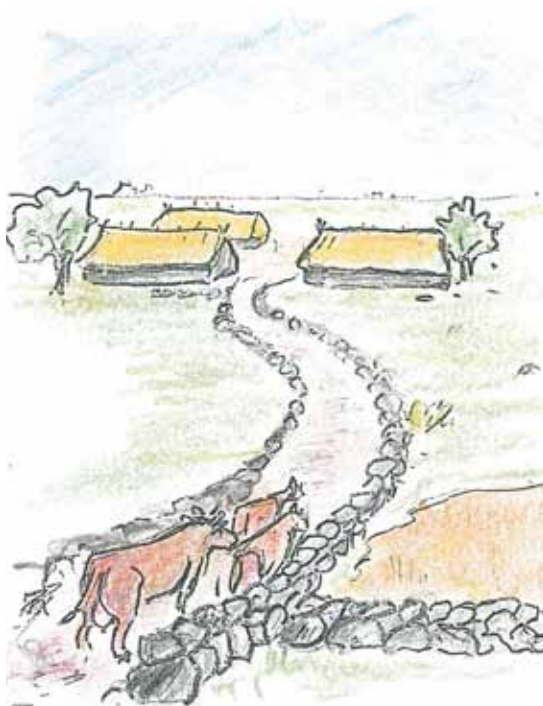
## Byar och gården före 1300-talet

Den naturgeografiska miljön är grunden för att förstå de förutsättningar som stått människan till buds. På södra Öland är de naturliga förutsättningarna för jordbruk mycket tydliga. Den västra landborgen har på sin västra sida en 3 km bred kustslätt, Mörbylångadalen, där Ölands bördigaste åkerjord finns. Här har byarna utvecklat ett omfattande åkerlandskap där en lerhaltig morän utgör den främsta odlingsjorden. Bebyggelsen har lokaliserats till släntläge i landborgsbranten.

Byarna på sydöstra sidan har Stora alvaret i väster och sjömarkerna på den andra sidan utmed Östersjön. I området däremellan finns odlingsjorden. Här ligger bebyggelsen i torra lägen på strandvallarna.

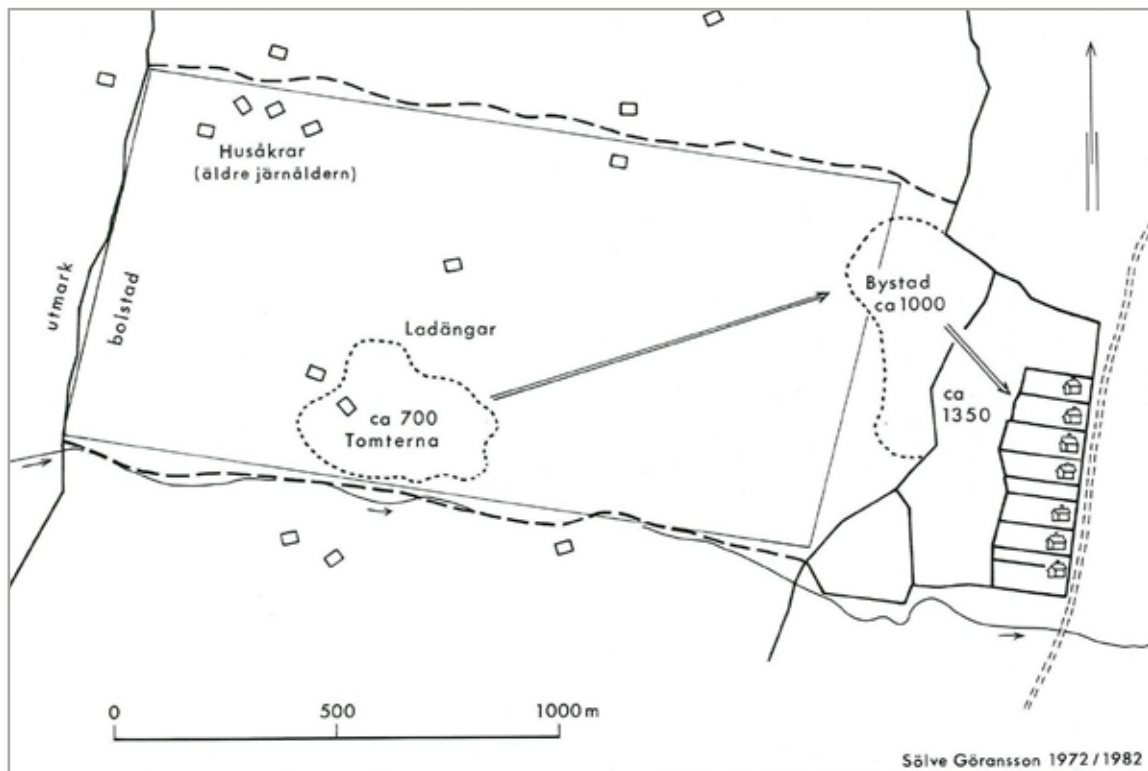
Redan under järnåldern låg byarna tätt. Från romersk järnålder (200 e.Kr.) och framåt finns ett stort antal husgrunder och rester efter stenmurar. Hägnaderna skilde inägorna med åker och äng från betesmarkerna. Inom inägojorden utgjorde ängen den större delen. Åkrarna var små och gödslades regelbundet. Utifrån det stora antalet stenmurar som förekommer finns det anledning att tro att man bedrivit en typ av specialiserad boskapsskötsel, där fårfallor, kalv- och kohagar skilts från det magrare betet för ungdjuren.

Flera gravar från vikingatiden har grävts ut. Fynden från dessa gravar visar att det fanns stora sociala skillnader i järnålderns och den tidiga medeltidens samhälle. Däremot kan man inte utifrån gravfynd spåra någon öländsk aristokrati under senmedeltiden. Detta tyder på att den öländska överklassen någon gång under äldre medeltid helt mist sin ställning eller blivit uttraderad. Detta skulle kunna ha skett i samband med det våldsamma förlopp då Öland inlemrades i det svenska riket.



Fram till 1350-talet omgärdades de enskilt hägnade åkrarna och ängarna av stenmurar.  
Illustration: Elvira Laneborg





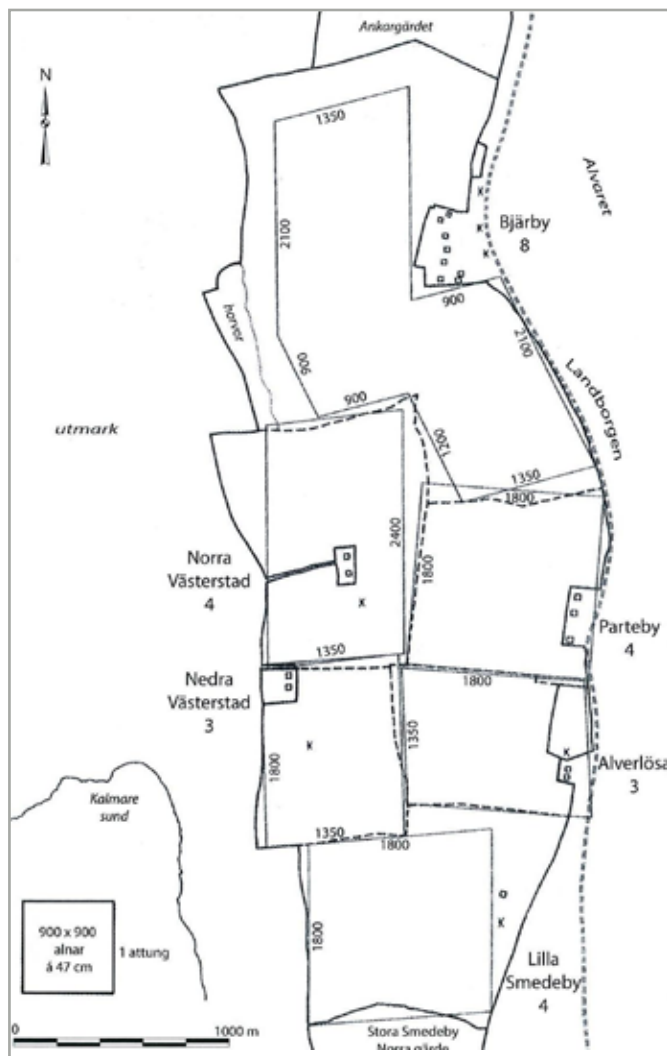
Den öländska bebyggelsen har flyttat flera gånger under förhistorisk tid. Skissen visar fyra lägen; husåkrarna, tomtarna och bystaden samt den medeltida byn. Karta: Göransson, 1984

## Byar och gården under sen medeltid

Det finns flera förhållanden som tyder på att Öland införlivades i det svenska riket under tvång. Ön var under hela medeltiden och även senare, av stort intresse för makter på det svenska fastlandet. Omkring 40 % av gårdarna ägdes vid medeltidens slut av personer och institutioner utanför Öland: kronan, biskopsstolen i Linköping, klostren, riksaristokratin och det småländska frälset.

De stora förändringarna av Ölands bebyggelse skedde under mitten av 1200-talet och i början av 1300-talet. De vikingatida och tidigmedeltida

byarna organiserades då till en gemensamt utstakad radbytomt. Av Ölands drygt 300 byar blev cirka 200 reglerade till radbyar, vilka med få undantag ännu finns kvar idag. Byarna lades ofta i en hög och torr terräng där det tidigare kan ha legat enstaka gårdar eller gravfält. Även inägojorden omorganiserades helt efter nya geometriska metoder. Alla gårdarna i byn fick nu ett enda stort gärde med åkrar och äng. I och med detta fick byns odlingsbara jord sin maximala utbredning. Den mark som återstod var alvarmarker och sjömarker. Bakom denna våldsamma nyordning stod inte öläningarna själva utan storgodsägarna från fastlandet med kyrkan i spetsen.



Geometriskt utlagda gårderna till några av byarna i Kastlösa och Smedby socknar. Notera att alnen var 47 cm lång.  
Karta: Göransson, 1971/Fallgren, 2006.

### Gärde

Gärde är ett annat ord för inäga eller inägojord.

Gärdet var det område inom byn som bestod av åker och äng. För att skydda den växande grödan mot betande djur hägnades gärdet in. Om två byar hade gårderna som gränsade till varandra behövdes inget hägn mellan byarna.

### Jordnatur

Begreppet jordnatur angav vem som ägde gården och om man betalade skatt eller arrende. Huvudgrupperna var: **skattegård, kronogård och frälsegård.**

**Skattegården** var den gård för vilken bonden betalade skatt. Redan under tidig medeltid lade kronan skatt på den jord bönderna odlade upp.

**Kronogården** ägdes av kronan. Den som brukade en sådan gård betalade arrende till kronan.

Den medeltida betydelsen av ordet frälse var att vara skattebefriad, det vill säga frälst från skatt. Frälsets jord-egendomar kallades **frälsegårdar**. Det världsliga frälset utgjordes av stormän och förmögna bönder som av kungen befriades från skatt om de var beredda att ställa upp i hans tjänst med man och häst i full rustning.

Med kristnandet uppkom även det andliga frälset. **Kyrkojord** kallades förr kyrkornas jordbruksfastigheter. Även klostren och biskoparna ägde gårdar.

### Mantal

Mantal var ett mått på gårdens bärkraft. En gård som hade mantalet ett skulle kunna försörja en bonde och hans familj och dessutom betala skatt.

Mantalet existerar fortfarande som delningsgrund för jordbruksfastigheter.

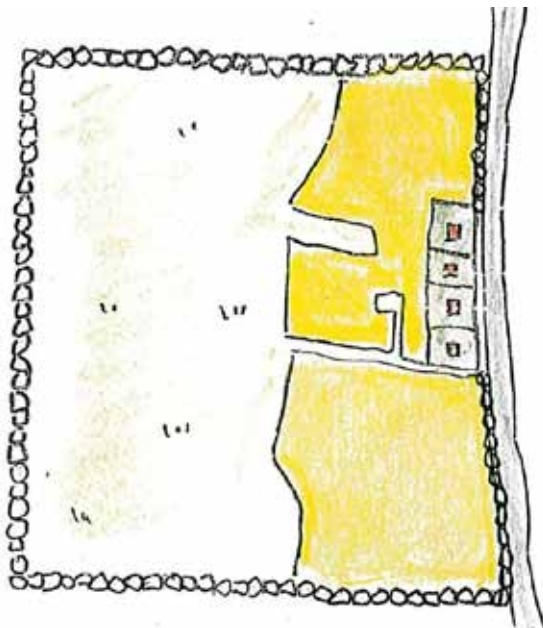
## Socken

Ordet socken betecknade ursprungligen en församling i Svenska kyrkan (kyrksocken). På 1500-talet infördes sockenbegreppet även som enhet för fastighetsredovisningen (jordeboksocken, senare jordregistersocken).

Kyrksocken avskaffades som administrativ enhet vid kommunreformen år 1862.

Jordregistersocken fortsatte att användas fram till fastighetsdatareformens genomförande åren 1976 - 1995. Därefter förändras inte sockenindelningen.

Trots att socknen inte längre är en aktiv administrativ enhet är socknen ett mycket levande begrepp.



Geometriskt utlagd by.  
Illustration: Elvira Laneborg



Kartan visar socknarna och inägojorden (gårderna) inom världsarvsområdet.

1765. *Handwritten title at the top of the page.*

*Weston, Mass.*

*LANDS BELONGING TO*



*C. H. R. I. N. G.*

*H. L. R.*

*No 1816. 13 April in 1816. L. R. H. G.  
 signed with name Charles H. R. I. N. G.*



## Enskifte och laga skifte

Enskifte och laga skifte var två stora jordreformer som berörde de öländska byarna under 1800-talets första hälft. Den stora förvandlingen var att all jord fördelades på byns olika gårdar. Bönderna blev inte längre beroende av varandra utan brukade jorden var för sig. Tanken med skiftet var att alla skulle få del i byns olika markslag. För de flesta byarna innebär olika markslag att varje gård fick en del av åkern och ängen i gårdet, liksom en del av alvarmarkerna och sjömarkerna. De murar som idag avgränsar åkerskiftena inom byarna är ett resultat av enskiftet och laga skiftet. Till skillnad från fastlandet, berördes inte bebyggelsen i de öländska byarna, utan gårdarna fick ligga kvar på samma tomter som tidigare.

Byarna i Ås socken lät skifta sina marker under 1800-talets första hälft. Ofta skiftades inägorna först och därefter utmarkerna sedan utmarksdelningen vunnit laga kraft år 1819.

I samband med skiftena gjordes ofta även hemmansklyvningar. Hemmansklyvning innebar att en gård delades upp i en eller flera delar. Varje gård blev en självständig enhet. Hemmansklyvningen var en naturlig följd av att fadern dött och sönerna skulle dela på arvet. År 1494 förbjöds hemmansklyvning då staten befarade att en alltför liten gård inte kunde beskattas fullt ut. Från slutet av 1600-talet upprätthölls inte klyvningsförbudet av statsmakten helt men förbudet fanns kvar fram till slutet av 1800-talet.

## Gärdesgränser i Ås socken

Ås socken omfattade under medeltiden den nuvarande socknen. Socknen bestod då av fyra byar samt Prästtorp och Svibo äng som bestod av en gård vardera. Totalt fanns det 43 gårdar i Ås socken. Den största jordägaren var kronan, det vill säga kungen, som ägde 19 gårdar i Ottenby. Näst störst jordägare var olika frälsefamiljer som ägde två gårdar i Enetri, nio gårdar i Näsby och gården i Prästtorp. Bland frälseägarna märks de högättade familjerna Bielke och Sture. Stora jordägare i Ås socken var även klostren. Riseberga kloster i Närke ägde gården Sviboäng, Alvastra kloster i Östergötland ägde en gård i Kärra och Vadstena kloster, också det i Östergötland, ägde nio gårdar i Näsby. Att klostren ägde så många gårdar berodde på att man fått dem i gåva av rika frälsefamiljer. I utbyte mot gårdarna skulle kyrkans representanter be för att givaren efter döden skulle få en kortare tid i skärselden. I Enetri fanns den enda skattegården i Ås socken.



Bylägen och gärdesmurar i Ås socken år 1641. Kärre, Prästtorp och Sviboäng låg inte tillsammans med någon annan by. Enetri och Näsby låg i gemensamt gärdeslag men båda byarna hade dessutom var sina gårdar belägna norr respektive söder om byarna. Även Ottenby hade två gårdar.

#### Antalet gårdar fördelade på jordnatur under 1540-talet

By	Skattegård	Krono	Världsligt frälse	Andligt frälse		
				Vadstena kloster	Alvastra kloster	Riseberga kloster
Kärre	-	-	-	-	1	-
Enetri	1	-	2	-	-	-
Näsby	-	-	9	9	-	-
Sviboäng	-	-	-	-	-	1
Prästtorp	-	-	1	-	-	-
Ottenby	-	19	-	-	-	-
<b>Totalt</b>	<b>1</b>	<b>19</b>	<b>12</b>	<b>9</b>	<b>1</b>	<b>1</b>

Källa: Det medeltida Sverige, 4:3

Som underlag för undersökningen har de kartor som lantmätaren Ambjörn Larsson Ruuth upprättade år 1641 för södra motet använts. Detta storskaliga kartverk är det äldsta kända över byarna på södra Öland. Kungliga lantmäteristyrelsen hade inrättats tretton år tidigare av Gustav II Adolf och det låg i den svenska stormaktens intresse att skaffa sig mer kunskap om riket. Förmodligen har byarna kartlagts i detta syfte. Varje by har karterats för sig med en tillhörande beskrivning som anger de enskilda gårdarnas jordnatur, storlek, antal tunnor utsäde, hur mycket hö ängen gav med mera. Lantmätaren har även ritat in vilka gränser som utgjordes av stenmurar vilket ger oss kunskap om vilka byar som låg i gärdeslag. Dessa stenmurar redovisas på sockenkartan med grön linje. För flera byar finns horvor och hag i utmarkerna men dessa har inte tagits med i denna rapport. Sockengränsen och landsvägarnas sträckning bygger på 1940-talets ekonomiska karta.

Man kan anta att de gärdesgränser som fanns under 1640-talet har stor samstämmighet med de senmedeltida gränserna. Geometrin i kartorna är överlag relativt god, särskilt i närheten av bebyggelsen och åkrarna. Kartorna har rektifierats med ortofotokartan i färg från år 2011 som underlag. Även enskifteskartor och laga skifteskartor från 1800-talets första hälft samt den ekonomiska kartan från 1940-talet har använts som jämförelse med 1600-talskartorna.

**Horva**

Litet stenmursinhägnat område i utmarken som brukades för odling.

**Hag**

Litet stenmursinhägnat område i utmarken som brukades som äng eller för bete.

Vid fältinventeringen har gränserna delats in i två kategorier:

- befintlig stenmur i gärdesgräns
- annan fysisk markering, det vill säga gränsen går att uppfatta men utgörs av stensträng, väg, dike, et cetera.

Resultaten från fältarbetet har sedan digitaliserats och redovisas i kartorna över gärdeslagen. Byarna har markerats med en symbol för varje gård som anges på 1600-talets karta. Undantag utgör Ottenby där de 19 medeltida gårdarna har redovisats. Sträckorna utmed bytomterna har genomgående utmärkts som annan fysisk markering. Ofta består dessa gränser av sentida murar, staket eller häckar.

### Teckenförklaring till kartorna

+	Kyrka
■	Gård
■	Gärde
—	Befintlig stenmur i gärdesgräns
•••••	Annan fysisk markering
=====	Landsväg, 1940-tal
- - - - -	Sockengräns, 1940-tal

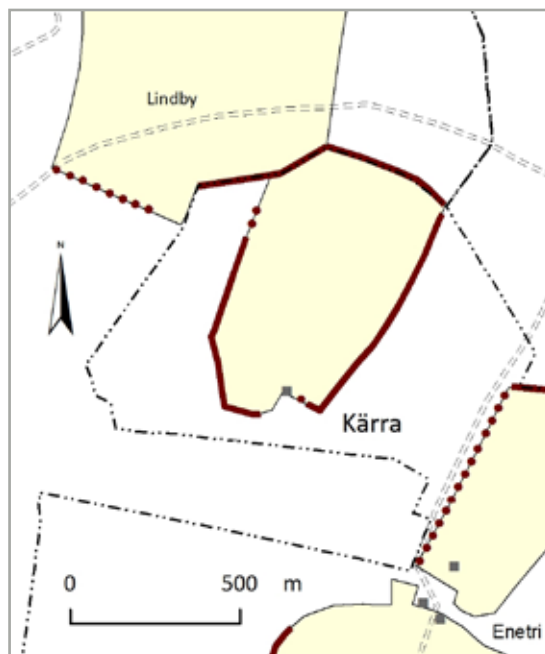
Teckenförklaringen gäller för samtliga kartbilder på kommande sidor.

## Gärdenas yta, omkrets och murar

### *Kärra*

Kärra är den nordligaste byn i Ås socken. Byn låg inte i gärdeslag med någon annan by men hade en kortare sträcka i gräns mot Lindby i Ventlinge socken. Både kartan över Kärra och den över Lindby redovisar att den gemensamma gränsen utgjordes av en stenmur.

Gärdet var 34 hektar stort och den sammanlagda längden stenmur var 2 343 meter. En stor del, hela 82 %, av gärdesmurarna finns kvar idag.



Kärras gårde



Kärra. I Kärra finns långa sträckningar av gärdesmuren kvar. Bilden är tagen från utmarken in mot gårdet och byn i den östra kanten.





Kärra. I söder svänger gärdesmuren av norrut. Gärdet till höger i bild.



Kärra. Gärdesmuren i sydväst. Gärdet till höger i bild.



Enetri I. Gärdesmuren i norr utgör även gräns mot Gräsgårds socken. Gärdet till höger i bild.



Enetri II. Gärdesmuren i väster mot alvaret är den enda sträckning som finns kvar av Enetris södra gärde. I bakgrunden skymtar Kärra. Gärdet till höger i bild.



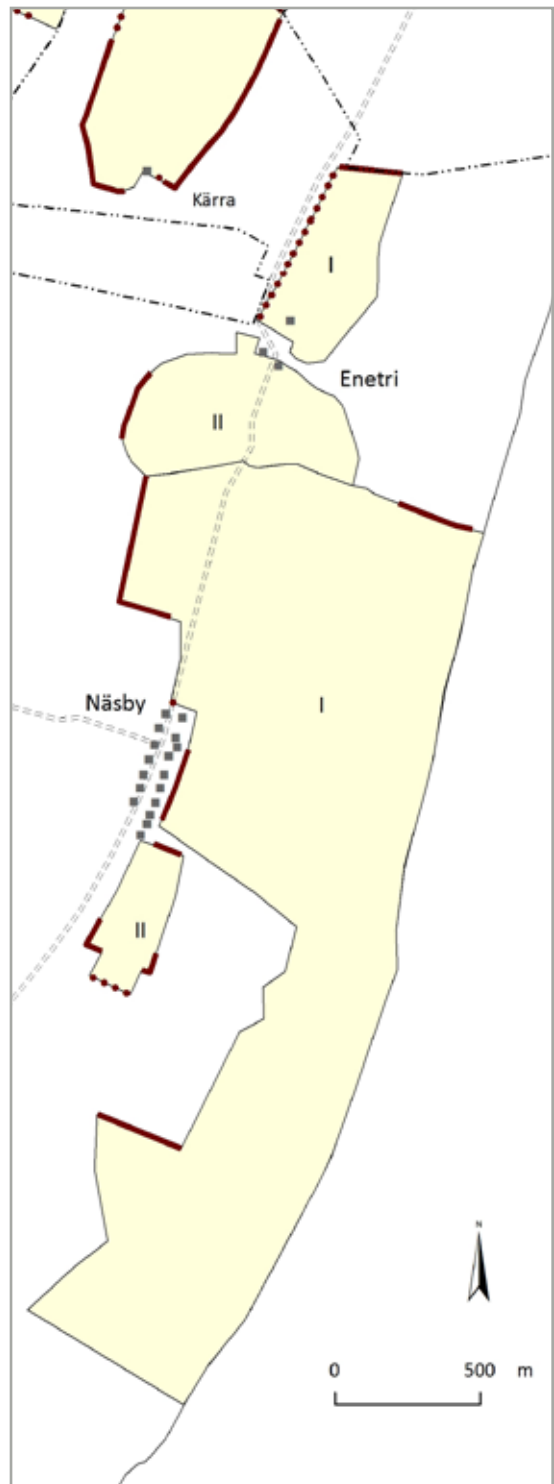
## Enetri och Näsby

Enetri bestod av tre gårdar och två gårderna. I den södra delen av det norra gårdet (Enetri I) låg en gård medan de andra två gårdarna låg i kanten av det norra gårdet (II). Det norra gårdet (I) som låg öster om landsvägen var 18 hektar. Stenmurarna runt gårdet uppgick till 1 857 meter. Idag återstår bara muren i gårdets norra kant vilken utgör 218 meter, det vill säga 12 %. Förklaringen till att så kort mursträckning finns kvar är att landsvägen går i gårdets västra kant. Här finns bara rester av muren kvar men man kan fortfarande uppfatta var muren har gått. I öster har muren tagits bort när man utökat odlingen ner i sjömarkerna.

Enetris södra gårde (Enetri II) var 27 hektar och låg i gemensamt gårdeslag med Näsby's stora gårde (Näsby I). Här återstår bara en liten del av gårdes-muren i väster på 250 meter.

Näsby var socknens största by med 18 gårdar vilka hade två gårderna som tillsammans var 229 hektar. Det stora gårdet (Näsby I) var 219 hektar och gick ända ner till Östersjön. Omkretsen till Enetris och Näsby's gemensamma gården var 6 795 meter, strandlinjen borträknad. Idag återstår bara kortare sträckningar av muren som tillsammans utgör 1 721 meter eller 25 %.

Strax söder om Näsby, öster om landsvägen, låg ett litet gårde om 10 hektar (Näsby II). Av gårdets ursprungliga längd om 1 418 meter återstår korta bitar som tillsammans utgör 361 meter, det vill säga 25 %.



Gården till Enetri och Näsby



Näsby. Karl X Gustafs mur utgör delvis gräns mellan Ottenby kungsgård och Näsby gårde. Näsby gårde tillvänster i bild.



Näsby II. Den västra gårdesmuren mot alvaret. Gärdet till vänster i bild.





Näsby I. Del av gärdesmuren strax norr om byn. Gärdet ligger på andra sidan muren bakom träridån.

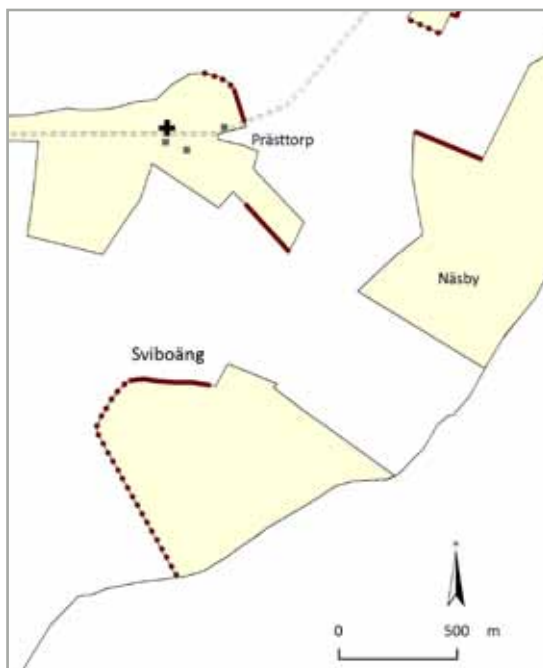


Näsby II. I det lilla gärdet söder om byn är de flesta murarna borttagna. Gärdesmuren gick en gång mellan vallen och den plöjda åkern. Gärdet till vänster i bild.

## Sviboäng

På 1600-talets karta anges att husen till gården som kallas "Swiboda" är öde men att ängen bärgas dels av Ottenby, dels av gårdar i Svibo, Lunda och Gamlegärde i Ventlinge socken. Gården har varit ett gammalt klosterhemman som tillhört Riseberga kloster i Närke. Klostret hade fått gården år 1220 av kung Johan Sverkersson. Sveabod är den första av Ölands byar som nämns i skrift. Idag ingår Sviboäng i Ottenby kungsgårds ägor.

Sviboängs gårde var 60 hektar. Längden stenmur var 2 329 meter, idag återstår endast en mursträckning om 348 meter mot Ottenby lund. I sydväst kan man fortfarande uppfatta var den tidigare gränsen har gått, bitvis följer den en väg.



Sviboängs gårde.



Sviboäng. Bilden är tagen från Schäferiängarna mot Sviboängs sydvästra hörn.





Sviboäng. Gärdesgränsen i söder utgörs idag av ett el-stängsel som går ner till Östersjön. Sviboäng till vänster i bild.

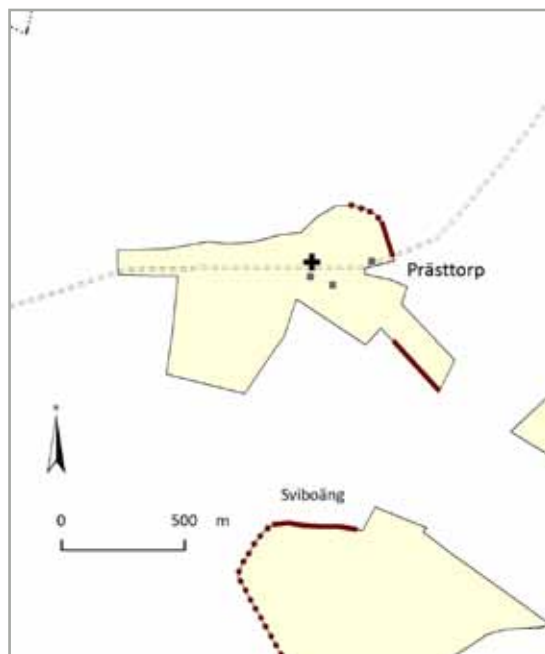


Sviboäng. I Sviboängs gräns i väster finns fortfarande delar av gärdsmuren kvar.

## Prästtorp

Det exakta läget för den medeltida prästgården är inte känt, men den har sannolikt legat söder om kyrkan. När Gustav Vasa inrättade kungsladugården under 1540-talet införlivades gårdet i kungsgårdens ägor. Under 1580-talet kom gårdet återigen under prästens bruk. Den prästgård som återfinns på kartorna från 1640-talet, är troligen byggd på samma plats som den medeltida gården. Öster om Ås kyrka låg två små gårdar. Söder om landsvägen låg Prästtorp och på norra sidan något längre österut Skrivaregården.

Idag återstår endast två korta sträckningar av stenmurarna på 150 respektive 278 meter.



Prästtorps gårde



Prästtorp. Gärdesmuren i öster. Gården till höger i bild.





Prästtorp. Gärdesmuren från öster mot väster. Gärdet till höger i bild.

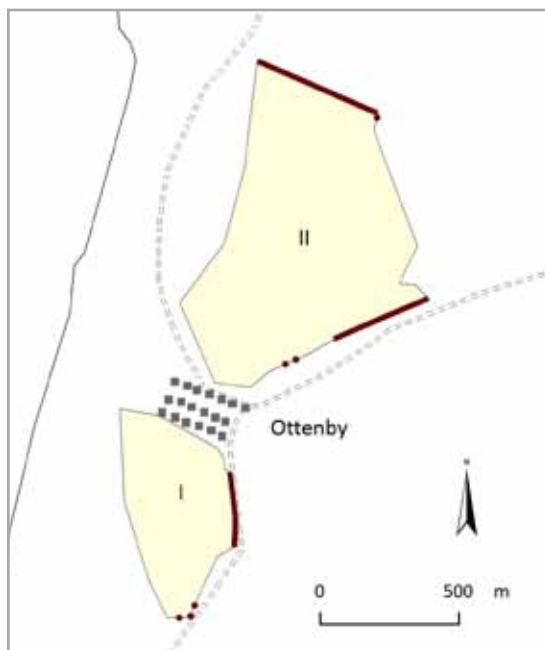


Prästtorp. I den norra delen av gärdet återstår bara en stensträng av den forna gärdesmuren. I bakgrunden skymtar Karl X Gustafs mur.

## Ottenby

Innan Gustav Vasa på 1540-talet anlade kungsgården fanns här en by med 19 gårdar. Alla gårdarna var krono, det vill säga de tillhörde staten vilket gjorde det möjligt för kungen att avhysa folket i gårdarna.

Till den medeltida byn hörde två gårdar, ett norr om byn och ett söder om byn. Det södra gårdet var 21 hektar med en omkrets av 1 932 meter. Idag återstår 271 meter i gårdets östra del. Det norra gårdet var 60 hektar och hade en omkrets av 3 366 meter. Här återstår två mursträckningar, en i norr om 471 meter och en i söder om 372 meter.



Ottenbys båda gårdar.



Ottenby I. Gärdesmuren mot söder. Gärdet till höger i bild.





Ottenby I. Gärdesmuren viker av svagt mot väster. Gärdet till vänster i bild.



Ottenby I. I gårdets sydligaste del är muren raserad men man kan ändå tydligt se murens tidigare sträckning. Gärdet till höger i bild.



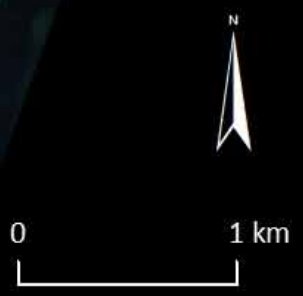
Ottenby II. Norra gränsen av det norra gårdet. Gårdet till höger i bild.

### Sammanställning av gårdernas yta, omkrets och stenmurar

<i>Byar i gårdeslag</i>	<i>Gårdets yta</i>	<i>Gårdets omkrets</i>	<i>Återstående murlängder</i>	
	<i>hektar</i>	<i>meter</i>	<i>meter</i>	<i>procent</i>
Kärra	34	2 343	1 916	82
Enetri I	18	1 857	218	12
Enetri II	27	6 795*)	1 093	16
Näsby I	219	-	-	-
Näsby II	10	1 418	361	25
Sviboäng	60	2 329*)	349	15
Prästtorp	52	4 477	428	10
Ottenby I	21	1 932	271	14
Ottenby II	60	3 366	843	25
<b>Totalt</b>	<b>501</b>	<b>24 517</b>	<b>5 479</b>	<b>22</b>

\*) För Näsby I och Sviboäng har kustlinjen räknats bort från omkretsen.









# Alvarbete

## Alvaren

Ordet "alv" är namnet på jordlagret närmast under matjorden, och troligen är det detta ord som det öländska alvar syftar på. Det äldsta skriftliga be-lägget vi känner till för alvar finns från år 1550. Då anges att Ebba Eriksdotter Vasas gård i Skarpa Alby, Sandby socken, har "alvarjord, ond sädes-jord, hög jord och jämn".

Stora alvaret som egennamn förekommer för första gången, vad som hittills är känt, i de 1600-tals-kartor som använts i detta projekt. Lantmätaren har bland annat skrivit på kartan över Prästtorp: "På dhenne sijdan tager Stora Allwarett wed".

## Herdekulturen

De öländska alvaren har framförallt använts till bete. Här strövade hästar och ungdjur mer eller mindre fritt medan byarnas fårhjordar vallades av en herde. Det var vanligt att bylaget fungerade som vallag, det innebar att byn lejde en person som skulle vakta fåren. Herdarna kunde vara både män eller kvinnor. Bymännen fick betala efter det antal djur som herden ansvarade för. Ute på alvaren byggdes kojor som herden använde som skydd mot väder och vind under dagtid. Dessa vaktarkojor användes fram till sekelskiftet 1900, några troligen ända in på 1900-talet. På Stora alvaret finns ett stort antal rester efter vaktarkojor vilka är de enda kvarvarande lämningarna efter den herdekultur som funnits på Öland.



De östra delarna av alvarmarkerna i Ås socken är bördiga. Kvarnen ligger på mark till Näsby.

## Djurgårdsinrättningen

År 1569 förklarade Johan III Öland som en frikallad jaktpark till kungen. Under slutet av 1600-talet utvidgades anspråken till att även gälla all skog och trädväxt, ekar och bärande träd på hela ön. Det var till exempel inte tillåtet att ens bryta grenar eller bedriva lövtäkt. De ursprungligen mycket hårda straffen för förseelser mildrades med tiden men anspråken upphävdes inte förrän år 1801. Trots alla inskränkningar som djurgårdsinrättningen medförde hade bönderna rätt att hålla betesdjur i markerna.

## Utmarksdelningen

Gustav IV Adolf beslutade år 1801 att den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland skulle upphöra. Markerna skulle fördelas enligt föreskrifter i ett kungligt brev och en kommitté tillsattes för att utföra uppgiften. Ordförande i kommittén var ryttmästare Axel Adlesparre på Borgholm och Ottenby kungsgårdar samt fyra ledamöter. För varje socken undersöktes hur mycket delningsmark som fanns och för varje enskild gård tilldelades socknen fyra tunnland av utmarken. När byn hade fått sin del av utmarkerna var det upp till bymännen att bestämma om utmarken skulle vara samfällad eller fördelas mellan varje gård inom byn. Ofta nyttjade byn alvarets utmarkslotter gemensamt medan sjömarkerna skiftades mellan varje enskild gård. Utmarksdelningen för södra motet vann laga kraft år 1819.

Som ett resultat av utmarksdelningen byggdes de stenmurar som finns idag på Stora alvaret. Den första mur som byggdes lär ha varit den så kallade Mittmuren. De flesta murarna byggdes under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.



Resultatet av utmarksdelningen väster om landsvägen i Ås socken.

### Mot

Under medeltiden var Öland i kyrkligt avseende indelat i två mot. Omkring år 1500 började moten även att användas som världsliga förvaltningsdistrikt.

Dagens kommunindelning överensstämmer med en yngre motindelning från år 1886.

## Alvarmarkerna

Vid utmarksdelningen år 1819 fick alla byarna i Ås socken del av utmarkerna. Däremot berördes inte Ottenby kungsgård av utmarksdelningen. Enligt lantmätarens bestod alvarmarkerna av: ”Tuvig betesmark af lerblandad mylla på ör och grusbotten.” Genom åren har flera sammanläggningar och fastighetsregleringar gjorts mellan gårdarna och byarna inom området.



## Sammanställning av gårdar och skiften

By	Antal gårdar 1500-talet	År för skifte	Skiftat /samfällt	Antal gårdar vid skiftet
Kärra	1	1835	skiftat	4
Enetri	3	1833	skiftat	4
Näsby	18	1820	skiftat	18
Prästtorp	1	1821	skiftat	3
Totalt	23	-	-	29

## Statlig ersättning för alvarbete

Under de senare decennierna av 1900-talet nyttjades alvaren i allt mindre utsträckning för bete. Alvarens magra marker fick stå tillbaka för de mer bördiga sjömarkerna. Under 1980-talet hade Naturvårdsverket planer på att göra delar av Stora alvaret till en nationalpark. Planerna genomfördes aldrig men medförde att statlig ersättning inte betalades till lantbrukare som lät sina djur beta på Stora alvaret. Inte förrän år 1994 fick lantbrukare med djur på Stora alvaret statlig ersättning i form av den så kallade landskapsvårdsersättningen.

I och med Sveriges medlemskap i EU år 1995 blev all öppen och väl betad mark berättigad till ersättning och en särskild miljöersättning för alvarmarker infördes. När gårdsstödet infördes år 2005 ingick alvarmarkerna i detta stöd. År 2008 ändrades definitionen av vilka betesmarker som är berättigade till ersättning och alvarmarkerna upphörde att ingå i gårdsstödet.

Länsstyrelsen i Kalmar fastställde år 2007 en ny modell för miljöersättningar för alvarmarker på Öland. Enligt modellen ska grundvillkoren för miljöersättning för betesmark vara uppfyllda. Det innebär att markerna ska betas årligen, röjas vid behov, inte gödslas eller bevattnas et cetera.



Kartan visar byarnas skiften på Stora alvaret. Vid Sveriges inträde i EU var 60 % av Stora alvaret betat. Sedan miljöersättningarna infördes har betet ökat till drygt 90 %.

## Alvarbete i Ås socken

### Kärra

År 1815 enskiftades Kärra och inägojorden fördelades mellan byns fyra gårdar. Utmarkerna delades vid ett laga skifte år 1835.

Ett skifte väster om byn [1] betas av 6 - 12 kött-djur. Stängslet utgörs av el-tråd men i de östra, västra och södra gränserna finns stenmurar kvar. Stängslet ses över varje vår innan betessäsongen börjar. Djuren får vatten från en ladugård. Djurhållaren arrenderar betesmarken och söker miljöstöd.

Skiftet söder och väster om byn [2] är hägnat med el-tråd. I norr, väster och öster finns stenmur och i söder en sprängd kanal. Området betas av 22-26 kvigor av köttträs. Hägnet ses över varje vår. Det finns en brandbrunn och en källa för djuren att dricka. Markägaren/djurhållaren som bor i en grannby, söker miljöersättning.

Öster om byn ligger två mindre områden på ömse sidor om järnvägsbanken [3]. Den västra delen är hägnad med el-tråd i norr och söder och el-tråd längs den östra och den västra sidan. Den östra delen har el-tråd runt om men stenmurar finns längs den norra och östra sidan. Markägaren i Kärra arrenderar ut skiftena till en lantbrukare i en grannby som släpper sex kor av nötköttträs. Djurhållaren söker miljöersättning. Vatten till djuren är dragen från ladugården i Kärra.

### Enetri

Enetri bestod under första hälften av 1800-talet av fyra gårdar. Inägojorden skiftades år 1818 och utmarkerna år 1833. Tre gårdar fick del av utmarkerna väster om landsvägen medan den fjärde gården fick sina utmarker öster om vägen. I norr och väster gränsar alvarskiftet mot Ventlinge socken.

Hägnet runt Enetris alvar utgörs av stenmurar som kompletterats med el-tråd. Enetris alvar betas av 20 amkor med kalv. I det sydvästra hörnet finns ett samfällt vattenområde där djuren dricker. På hösten, när skörden på åkrarna är bärgad, öppnas stängslen så att djuren kan gå ner till byn för att dricka. Idag är det två markägare till Enetris alvar, djurhållaren som är en av de två markägarna arrenderar återstoden av den andre markägaren. Djurhållaren/markägaren söker miljöersättning och erlägger en viss procent av miljöersättningen i arrende. Djurhållaren ser över stängslen varje vår innan betessäsongen börjar och därefter kontrolleras styrkan i el-tråden vid jämna mellanrum.

### Näsby

Näsby inägojord enskiftades år 1817 mellan byns 15 gårdar. Några år senare, år 1821, fastställdes enskiftet av utmarkerna. I norr gränsar Näsby alvar mot Enetri och i väster mot Ventlinge socken. I söder utgör Karl X Gustafs mur gräns mot Ottenby. Idag är det tre lantbrukare som låter beta Näsby alvar. Det finns flera stenmurar inom samtliga skiften men bara de stenmurar som utgör hägn har redovisats. I Näsby har man bymöten där även markägaren/djurhållaren från Enetri deltar eftersom han har djur i Näsby.





Den del av markerna som Prästtorp fick vid utmarksdelningen delades vid laga skifte år 1882 mellan gårdarna i Näsby.

Hägnen runt det nordligaste skiftet i Näsby, A:1, utgörs av stenmur som kompletterats med el-tråd. Varje vår, innan djuren släpps på bete, ser man över hägnen. Området betas av 30 amkor med kalvar eller kvigkalvar. I det nordvästra hörnet finns en mosse med källa som förser djuren med vatten. Markägaren/djurhållaren till skifte A:1 äger och söker även miljöersättning för skiftena A:2 och A:3. Skiftet A:2 ligger söder om vägen Näsby-Grönhögen. Hägnaderna utgörs till större delen av el-tråd. Ett mindre område i öster mot byn är hägnat med både stenmur och el-tråd. Området betas av cirka 15 amkor med kalvar eller kvigkalvar. Nere vid byn finns en brunn som förser djuren med vatten. Skiftet A:3 är beläget längst i söder och gränsar till Ottenby kungsgård. Stängslen i öster och väster består av el-tråd medan den södra och norra gränsen utgörs av enbart stenmur. I stenguren mot norr finns öppningar där djuren kan gå igenom för att få vatten på skiftet C:3. Inom området betas tio amkor med kalvar eller kvigkalvar.

Skiftet som är benämnt B:1 är hägnat med stenmur som kompletterats med el-tråd. Skiftet betas av 15-20 amkor med kalvar samt en tjur. I den östra delen, mot byn, finns vatten draget från en närbelägen ladugård. Djurhållaren som också är markägare söker miljöersättning. Lantbrukaren äger och söker även miljöersättning för Enetris del av alvaret.

Djurhållaren på skiftena C:1-C:4 är en av tre markägare till de fyra skiftena. De delar som arrenderas utgör en del av ett större arrende som även omfattar åkrar. Djurhållaren söker miljöersättning. Skiftena C:1-C:3 är avdelade med el-tråd. I den södra gränsen mot A:3 finns enbart stenmur. Längs

de västra och östra sidorna finns el-tråd men bitvis även stenmur. Sammanlagt betas här 36-37 stutar eller kor. Djuren har tillgång till vatten i byn.

I sockengränsen mot Ventlinge i väster ligger ett skifte, C:4, som betas av 3-4 kor. Gränsen i söder utgörs av Karl X Gustafs mur, i norr mot vägen Näsby-Grönhögen består hägnen av el-tråd. Västra gränsen består av stenmur och el-tråd, den östra sidan av stenmur som bitvis har kompletterats med el-tråd. Inom skiftet finns en källa men torra år måste man köra ut vatten till djuren.

## Ottenby kungsgård

Under 1540-talet lät Gustav Vasa avhysa arrendatorerna på de 19 kronogårdarna i Ottenby och anlägga en kungsgård. Kungens planer med Ottenby kungsgård var främst att upprätta ett "skäperij", det vill säga en gård inriktad på fåravel. Ottenby är fortfarande i statlig ägo och drivs idag av en arrendator.

På gården finns 480 mjölkkor, 200 am- och dikor och 400 tackor med lamm. Alla betade områden är hägnade med el-tråd, längs vissa delar följer el-tråden stenguren. Det finns utdraget vatten till alla områden som betas men djuren dricker även sjövattnet.

Området söder om hjortstängslet är sedan år 1970 naturreservat. Kung Carl XVI Gustaf äger de 300 dovhjortar som betas fritt inom naturreservatet.

A – Ett område mellan landsvägarna, söder om Karl X Gustafs mur, betas av 35 dikor. Stenmurar finns runt hela området utom i väster längs vägen.

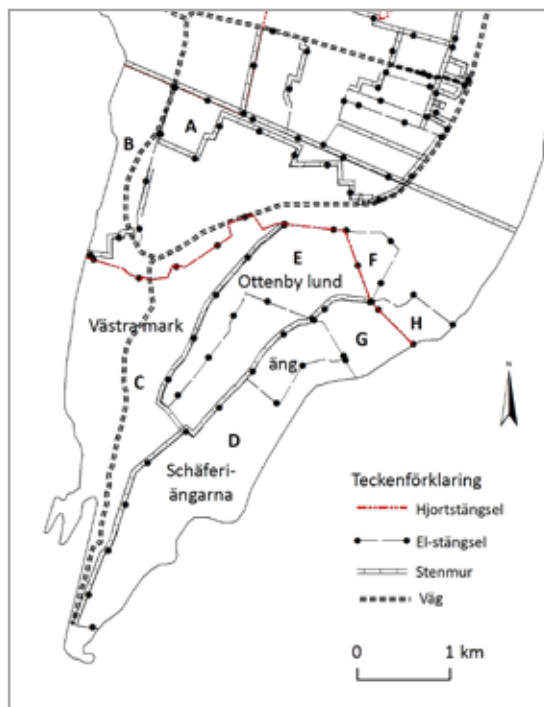
B – I den nordvästliga delen, utmed Kalmarsund och landsvägen, finns ett område som betas av 80 dräktiga mjölkkor.

C – Från gården ner till Ölands södra udde, mellan Kalmarsund och Ottenbylund, ligger Västra mark, ett stort öppet område som betas av 70 dikor och 250 tackor med lamm.

D – De vidsträckta Schäferiängarna är belägna mellan Ottenbylund och Östersjön och betas av 120 dikor och 150 tackor med lamm. Ett område av Schäferiängarna har hägnats in och hävdas som äng. Under tre veckor efter slåttern släpps djuren in här för efterbete.

E – Den norra och västra delen av Ottenbylund betas av 45 kvigor.

F – Ett område öster om hjortstängslet har nyligen hägnats in och betas av 30-40 kvigor.



Ottenby kungsgårds ägor.

G – Söder om hjorthägnat, mellan Ottenbylund och Östersjön, betas 100 dräktiga kor. Området var tidigare Sviboängs gärde.

H – Norr om hjortstängslet finns ett hägnat område som betas av 30 dikor.

### Sammanställning av betad areal, antal markägare, djurhållare och djur

By	Areal i hektar	Markägare	Djurhållare	Antal djur		
				nöt	får	dovhjord
Kärre	28	2	2	34-44	-	-
Näsby	208	5	3	109-116	-	-
Enetri	45	2	1	20	-	-
Ottenby	786	1	1	510-520	400	300
Totalt	1 067	-	-	673-700	400	300

Det totala antalet markägare och djurhållare har utelämnats då en person kan äga mark eller vara djurhållare i flera byar.



# Kartor

Fastighetskartan, 2011

Ekonomisk karta, 1940-tal

Ortofotokarta i färg över Öland, 2011

Lantmäteristyrelsens arkiv

Avmätningar 1641, Ambjörn Larsson Ruuth

Utmarksdelningskarta 1819, o8-PUÖ-28

Enskiftes- och laga skifteskartor för respektive by

# Litteratur

Axelsson, Roger/Janzon, Kaj/Rahmqvist, Sigurd. *Öland. Det medeltida Sverige 4:3*. Stockholm 1996

Ekstam, Urban / Forshed, Nils. *Svenska alvarmarker; historia och ekologi*. Naturvårdsverket. Stockholm 2002

Engström, Boris (red.) *Ås - socknen på Ölands sydspets*. Ås hembygdsförening 1975

Fallgren, Jan-Henrik. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Aun 35. Uppsala universitet. Uppsala 2006

Göransson, Sölve. *Tomt och teg på Öland: om byamål, laga läge och territoriell indelning*. Forskningsrapporter från Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 1971

Göransson, Sölve. *Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland*. NORNA-rapporter 26. Uppsala 1984

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Modell för miljöersättning från år 2007 för Alvarmarker på Öland*.

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Natur och kultur på Öland*. Länsstyrelsen i Kalmar län 2001

Magnusson, Ann-Charlotte. *Öländska stenmurar och något om rösen – Olika perspektiv på öländska stenmurar*. Rapport i Länsstyrelsens meddelandeserie 2002:06. Länsstyrelsen i Kalmar län 2002

Nordmark, Marie-Louise. *Ölands jordbruk i äldsta tid*. I Öland I-III. Lund 1949



Färjestaden

Öland

Alvaret

Mörbylånga

Grönhögen



0 3 km

Södra Ölands odlingslandskap är ett kulturarv och ett levande kulturlandskap som i många generationer utgjort grunden i öläningarnas livsföring. För att fördjupa kunskapen om det öländska odlingslandskapet har Länsstyrelsen i Kalmar genomfört en inventering.

Murarna på Öland ser ungefär likadana ut men har olika ålder. De äldsta murarna är närmare 800 år gamla och går runt byarnas gamla åker- och ängsområden. En inventering har gjorts över hur många av dessa gamla stenmurar som fortfarande finns kvar.

Stora alvaret har varit betat i många generationer men inte förrän vid sekelskiftet 1900 började man hägna in byarnas alvarmarker. Det har därför varit av intresse att utreda hur lantbrukarna organiserar betet på Stora alvaret idag.



Länsstyrelsen  
Kalmar län

[www.lansstyrelsen.se/kalmar](http://www.lansstyrelsen.se/kalmar)